

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гоменюк О. Концепт «війна» в індивідуально-авторській картині світу Оксани Забужко (на матеріалі збірки «І знов я влізаю в танк...»). *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2018. №6. С. 21–26.
2. Ліщук Т. Концепт «людина» у працях вітчизняних науковців. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2014. Вип. 7. С. 97–103.
3. Селіванова О. Принципи концептуального аналізу. *Актуальні проблеми металінгвістики*. Київ, Черкаси. Брама. 1999, 356 с.
4. Словник української мови в 11 томах. URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення 11.07.2022 р.).

УДК 81:373.5.091.3

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.8>

**«ЦІКАВЕ МОВОЗНАВСТВО» ЯК ВИБІРКОВА ДИСЦИПЛІНА У СИСТЕМІ
ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ**

**“FASCINATING LINGUISTICS” AS AN ELECTIVE DISCIPLINE IN THE TRAINING
SYSTEM OF “LANGUAGE AND LITERATURE TEACHERS”**

Івасюта М.І.,

orcid.org/0000-0003-3762-598X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри історії та культури української мови

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті запропоновано опис вибіркової навчальної дисципліни «Цікаве мовознавство» для студентів спеціальності «Середня освіта (українська мова та література)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Обґрунтовано актуальність вивчення дисципліни з погляду забезпечення потреби в курсах, що становлять інтеграційну ланку між філологічними й психолого-педагогічними блоками навчальних предметів у професійній підготовці майбутніх учителів української мови та літератури. Мета курсу «Цікаве мовознавство» – збагатити теоретичні відомості студентів з основних розділів мовознавства цікавими фактами; ознайомити з найновішими досягненнями сучасного мовознавства з погляду їх застосування у практичній роботі вчителя-словесника, розвивати вміння використовувати цікавий матеріал з фонетики, графіки та орфографії, лексикології, фразеології, граматики сучасної української мови й мов світу, риторики, історії мови, етимології, загального мовознавства, створювати проблемні завдання, мовні ігри, загадки й парадокси, матеріали для конкурсів, вікторин, турнірів, брейн-рингів, квестів для уроків, гурткової та індивідуальної роботи з учнями. Досягнення мети забезпечить єдність між теоретичною підготовкою студентів і практичним застосуванням набутих у ЗВО знань, умінь і навичок під час роботи в закладі середньої освіти. Вивчення пропонованого курсу спрямоване на розвиток пізнавальної діяльності студентів, їхніх творчих здібностей для майбутньої фахової діяльності. «Цікаве мовознавство» – професійно зорієнтована вибіркова дисципліна, яка уможливить удосконалення мовної, комунікативної, лінгвокультурологічної та методичної компетенцій студентів-філологів, сприятиме розвитку вмінь застосовувати численні новації, пропонувати власні творчі ідеї і знаходити педагогічно ефективні рішення під час викладання української мови в закладах загальної середньої освіти.

Ключові слова: «Цікаве мовознавство», вчитель-словесник, середня освіта, мовна освіта, гурток з української мови.

The article presents a description of the elective academic discipline “Fascinating Linguistics” for students majoring in the field “Secondary Education (Ukrainian Language and Literature)” of the first (bachelor) level of higher education. The relevance of studying this discipline is proved in terms of meeting the need of the integrated courses between philological and psychological-pedagogical blocks of subjects in the professional training of the future Ukrainian language and Literature teachers. The aim of the course is to enrich students’ theoretical knowledge of the main branches of linguistics with the exciting facts and to introduce to them the latest achievements of modern linguistics in terms of their practical application by a Ukrainian language and Literature teacher. It also aims at developing the ability to use engaging material on phonetics, graphology and spelling, lexicology, phraseology and grammar of the modern Ukrainian language and other world languages, rhetoric, language history, etymology, general linguistics, in addition, to create problem-solving tasks, language games, riddles and paradoxes, contests and quizzes materials, brain-rings and quest lessons, extracurricular and individual students work. The unity between theoretical preparation of students and the practical application of the knowledge, acquired skills and abilities necessary for work at secondary educational establishments will ensure the achievement of the goal. The study of the given course aims to promote students’ cognitive activity and their creative abilities for upcoming professional use. “Fascinating Linguistics” is a professionally-oriented elective discipline that will enhance the linguistic,

communicative, linguacultural and methodological competencies of philological students contributing to the development of their skills to implement multiple innovations and to suggest their own creative ideas and to find effective pedagogical solutions in teaching "Ukrainian language and literature" in secondary educational establishments.

Key words: "Fascinating Linguistics", language and literature teacher, secondary education, language education, Ukrainian language club.

Постановка проблеми. Сучасна система підготовки вчителя української мови та літератури для нової української школи передбачає виховання такого успішного й педагогічно ефективного випускника, який буде відповідати вимогам професійного стандарту. Індивідуальну освітню траєкторію підготовки вчителя складають обов'язкові та вибіркові освітні компоненти, які мають на меті розширити знання студентів про майбутню професію, розвивати компетентності, необхідні для формування грамотного й успішного вчителя, розкриття його творчих здібностей. У системі навчання вчителя-словесника на часі такі вибіркові дисципліни, які поєднують теоретичну й практичну підготовку, є вдалою ланкою інтеграції між філологічними і методичними дисциплінами, що загалом доповнить фахову майстерність майбутнього вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методичні аспекти формування особистості вчителя-словесника висвітлюють у своїх дослідженнях М. Вашуленко, Л. Мацько, О. Кульбабська, М. Іконнікова, О. Семенов, М. Пентиліук та ін. Проблеми виховання творчої особистості учнів засобами української мови в гуртковій роботі – одному із «живодайних джерел прилучення дітей до калинових багатств материнської мови, до світових здобутків у царині лінгвістики» [8, с. 4] – порушив О. Потапенко в посібнику для закладів загальної середньої освіти «Цікаве мовознавство» (1996) [8]. Оригінальним доповненням до шкільних підручників, а також вдячним матеріалом для мовного гуртка стала праця Л. Мовчун «Цікава розмова про мову. Чого тобі не розповіли на уроці» (2017) [6]. У науково-популярній формі для широкого загалу багатогранність мовознавчої науки і самої мови розкрив К. Булаховський у праці «Цікаве мовознавство» (2019) [2]. Зважаючи на сталий науковий і методичний інтерес до цієї проблематики, гадаємо, актуальним буде вивчення специфіки курсу «Цікаве мовознавство» не лише для учнів шкіл, а й як вибіркового курсу для студентів закладів вищої освіти.

Постановка завдання. Мета нашої розвідки – проаналізувати зміст і структуру вибіркової дисципліни «Цікаве мовознавство» для студентів спеціальності «Середня освіта (українська мова та література)». Досягнення мети передбачає такі завдання: 1) розглянути вимоги до підготовки

сучасного вчителя української мови та літератури; 2) подати структурний і тематичний план пропонованої дисципліни, приклади окремих видів завдань та показати їх значення для формування особистості вчителя; 3) окреслити перспективи подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. У реаліях нової української школи сьогодні потрібен не просто фахівець, який добре володіє своїм предметом, а вчитель-новатор і вчитель-майстер. О. Семенов стверджує: «Сучасний учитель української мови і літератури – це вчитель-професіонал, котрий має ґрунтовну загальнокультурну, фахову, психолого-педагогічну і методичну підготовку, займає гуманістичну педагогічну позицію, володіє філологічним і психолого-педагогічним мисленням, інформаційною і дослідницькою культурою, універсально освічений, ерудований, творчий майстер-комунікатор, інтелігент, інноватор» [9, с. 122]. Для формування окремих фахових компетентностей, які поглиблюють теоретичні фахові знання і формують професійні вміння, заклади вищої освіти відповідно до Закону України «Про вищу освіту» пропонують перелік дисциплін вільного вибору студентів.

До каталогу вибірових дисциплін для студентів філологічного факультету Чернівецького національного університету спеціальності «Середня освіта (українська мова та література)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти включено курс «Цікаве мовознавство» (120 годин, 4 кредити ЄКТС). Зауважимо, що цей предмет пропонують для студентів четвертого курсу, які, по-перше, вже мають знання із філологічних і психолого-педагогічних дисциплін, певну оцінку власних професійних здібностей та усвідомлення мотивів до майбутньої професійної діяльності; по-друге, четвертокурсники мали змогу спостерігати за навчально-виховним процесом під час ознайомлювальної практики в закладах загальної середньої освіти й окреслили ті компоненти та професійні потреби, які удосконалюватимуть під час педагогічної практики.

Мета курсу «Цікаве мовознавство» – збагатити теоретичні відомості студентів з основних розділів мовознавства цікавими фактами; ознайомити з найновішими досягненнями сучасного мовознавства з погляду їх застосування у практичній роботі вчителя-словесника, розвивати вміння

використовувати та створювати цікавий матеріал з фонетики, графіки та орфографії, лексикології, фразеології, граматики сучасної української мови й мов світу, риторики, історії мови, етимології, загального мовознавства тощо. Серед основних завдань курсу – поглиблення інтересу до мовознавчих дисциплін, формування в студентів розуміння значення мовної освіти і ролі вчителя в цьому процесі, набуття конкурентоспроможних умінь і навичок, розвиток науково-дослідницьких і творчих здібностей, формування успішного представника української еліти.

Відповідно до робочої програми навчальна дисципліна «Цікаве мовознавство» має два модулі – «Теоретичні аспекти цікавого мовознавства» і «Практичне застосування цікавих мовознавства», у результаті вивчення яких студенти мають змогу активізувати інтерес до цікавих мовних фактів, здійснювати самостійні наукові й творчі пошуки через призму проблемності завдань, які, і в цьому погодимось із О. Остапченко, допоможуть «збудити інтерес до цікавих, а часом і дивовижних мовних проявів, заохотити учнів та студентів до самостійних пошуків істини й нових знань...» [7, с. 3].

У процесі роботи в першому модулі над теоретичними проблемами мовознавства з погляду застосування їх у діяльності вчителя актуальні для аналізу теми, які студенти вивчали у пропедевтичному курсі «Вступ до мовознавства», з акцентом на педагогічний фах. На вступному занятті з'ясовуємо предмет і завдання курсу, обґрунтовуємо важливість у роботі вчителя вміння організувати не тільки, класну, а й позакласну роботу, зокрема гурток з української мови. Основне завдання вчителя-словесника в гуртковій роботі – «проводити заняття на такому емоційному рівні, щоб запалити їх і не дати згаснути вогнику допитливості» [8, с. 8], а це уможливить підвищення зацікавлення до вивчення української мови загалом, сприятиме розвиткові навичок пізнавальної й творчої діяльності учнів. Оскільки гурткова робота – не шаблонна й трафаретна, не вимагає жорсткої регламентації, учитель може самостійно залежно від зацікавлень учнів добирати теми занять, варіювати методи й форми навчання, пропонувати нетрадиційні пошукові й проблемні завдання. У цьому майбутнім учителям допоможе й «інструментарій» пропонованого курсу – проблемні завдання, мовні ігри, загадки й парадокси, матеріали для конкурсів, вікторин, турнірів, брейн-рингів, квестів для уроків, гурткової та індивідуальної роботи з учнями.

Серед проблем теоретичного мовознавства з проєкцією на їх застосування в роботі вчителя розглядаємо теорії походження і сутності мови, класифікації мов світу й особливості їх вивчення в ЗЗСО. Студенти-філологи усвідомлюють, що мова – «це гігантська енциклопедія людських знань, що акумулює досвід нації і людства» [8, с. 5], у якій заховано чимало таємниць, зацікавити якими треба учнів, дати розуміння того, що сучасне мовознавство – «це не просто вміння знайти в реченні підмет чи присудок та вставити потрібну букву в слові. Це розгалужена система різноманітних дисциплін, що вивчають мову і народ, мову і психіку людини, мову і процеси пізнання, мову і комп'ютер і так далі» [2, с. 8]. Аналізуючи, крім наукових, цікаві гіпотези про походження мов, сутність мови в міфології і фольклорі народів світу, студенти виконують пропоновані і створюють власні цікаві завдання з елементами порівняльно-історичного мовознавства та на матеріалі мов світу. Наприклад, дослідницьке завдання на одну із тем: «Скільки мов у світі?», «Цікаві факти про мову тварин: чому українські коти *нявкають*, англійські кажуть *«meow»*, китайські *«тао»*, французькі *«ron-ron»*?», «Чи може людство спілкуватися універсальною мовою?», «Мови цивілізацій інших планет», «Чи є мови, які легко вивчити?», «Чому вмирають мови?», «Скільки років українській мові?» тощо. Для обговорення й дискусій пропонуємо завдання такого типу: 1. Обґрунтуйте теорію походження мов світу від однієї прамови. Який матеріал ви запропонували б учням для підтвердження цієї теорії? 2. Чи може людина обійтися тільки жестовою мовою? У яких ситуаціях люди можуть свідомо відмовлятися від спілкування словами і переходити до жестикуляції? 3. Кількість мов у світі – від 2,5 до 7 тисяч. Щороку статистичні дані змінюються. Чому? 4. У багатьох мовах відомі прислів'я і приказки про значення мов у житті: скільки мов ти знаєш – стільки разів ти людина. Без джерел масової інформації (телебачення, інтернет тощо), людство пізнавало світ безпосередньо, знайомлячись із представниками різних народів. На вашу думку, чи можна стверджувати, що середньовічна людина в цьому розумінні була освіченішою за наших сучасників? 5. Яку інформацію ви запропонували б учням для засідання гуртка на тему «Знай мови, та не забувай свою!»? Чи доречно, на вашу думку, було б використовувати інформацію про відомих поліглотів? та ін.

Цікавим видом роботи на матеріалі різних мов світу є розв'язування лінгвістичних задач, який

актуалізує важливі в роботі вчителя міжпредметні зв'язки. Лінгвістична задача вимагає знання не тільки мовних законів, а й передусім логіки та математики. Такі задачі «розвивають нетривіальне лінгвістичне мислення, вимагають від студента самостійного осмислення багатьох аспектів мовної системи, адже у процесі розв'язку задач студентові доводиться мати справу з фонетичними, граматичними чи семантичними явищами, відсутніми у його рідній мові» [4, с. 3–4]. Учні українських шкіл постійно беруть участь в олімпіадах з лінгвістики, тому, використовуючи завдання такого типу або створивши спеціальний гурток, учитель може знайти обдарованих дітей, які продовжать роботу в цій галузі. У роботі активно використовуємо задачі, запропоновані О. Карловою [5], М. Жуйковою [4], у посібнику якої представлено лінгвістичні задачі різних рівнів на матеріалі африканських, фіно-угорських, тюркських, деяких індоєвропейських мов.

Розглядаючи тему «Історія письма. Графіка. Цікава орфографія і пунктуація», звертаємо увагу на етапи становлення письма та їх відгомін у сучасному житті, виникнення алфавітів та історію українських літер, вигадані мови й фантастичні алфавіти тощо. Студенти із зацікавленням готують проєкти про штучні й вигадані мови, зокрема конланги – мови, які не розвиваються природно, а створені певним автором для певної мети [3, с. 84], наприклад кіно (мова евоків із «Зоряних війн», мова Лілу з «П'ятого елемента», синдарин із «Володаря перснів», парселтанг із поттеріани, дотракійська мова із «Гри престолів», на'ві з «Аватара», клінгонська мова із «Зоряного шляху»), алфавіти: відьом та комп'ютерних ігор, ельфійський алфавіт Толкіна та ін., пам'ятники літерам тощо. Одне із занять присвячуємо перегляду фільму «Рутенія. Повернення коду нації» й подальшій дискусії, у ході якої акцентуємо на тому, що цей фільм – не лише про шрифт, відтворений професором Василем Чебанником, а й про символіку, внутрішній світ українців, про цінності, які впродовж років відстоював й відвоював наш народ.

Важливими для майбутньої роботи вчителя в цьому розділі є цікава орфографія й пунктуація. Крім виконання проблемних завдань, завдань із ключами, мовних ігор, пропонуємо студентам створити лінгвістичну казку, яка є зручною формою передавання складного лінгвістичного матеріалу дітям і, безперечно, має дидактичні переваги. Створення лінгвістичної казки передбачає ознайомлення з особливостями цього жанру, аналіз казок на різних освітніх платформах (напри-

клад, «На урок», «Всеосвіта»), визначення теми й умов використання казки і написання власної.

Другий модуль курсу «Цікаве мовознавство» присвячено практичним проблемам лінгвістичної науки в роботі вчителя ЗЗСО, зокрема розглядаємо такі теми: «Цікава фонетика на уроках української мови та у гуртковій роботі», «У світі цікавої лексикології та фразеології. Таємниці ономастичних та етимологічних гіпотез», «Цікава граматика», «Напрями сучасного мовознавства і їх вивчення у ЗСО». На заняттях аналізуємо види цікавих завдань, кращі зразки української дидактичної поезії (Д. Білоуса, Н. Білоцерківець, Л. Лужецької та ін.), а також лінгвістичні загадки, парадокси, жарти, усмішки, бувальщини тощо. Під час вивчення цікавої фонетики згадуємо поняття «звукокольору» і звукосимволізму, зокрема методику експериментального дослідження В. Левицького («Фонетика і семантика», 1973) про характер зв'язку між звуком і асоціаціями – усі звуки української мови можна розглядати за сімома параметрами: розміром, оцінкою (приємною чи неприємною), активністю, теплотою, силою, світлом, твердістю, а відтак і пробувати проаналізувати текст: якого він кольору? приємний чи неприємний? теплий чи холодний? тощо.

На заняттях із цікавої лексикології варто порушувати проблеми відображення в мові матеріальної й духовної культури українців, народних звичаїв і вірувань, світогляду, проблеми мови й міфології. Н. Бабич справедливо зауважувала, що учням важливо знати лексичні константи, які акумулюють історичний і духовний досвід нашого народу, як-от «Берегиня, Обереги, Ярило, Дажьбог, Бог, Апостол, Ангел, Великдень, Покрова, Йордан, піст, Купала; обжинки, веснянки, зелені свята; молитва, коляда, щедрівки, вертеп; толока (клака), вечорниці; помана, поминальні; христини, весілля, шлюб, іменини, уродини (день народження), срібне, золоте весілля...» [1, с. 296], тому що кожен має пам'ятати: «...ти дитя свого народу, і чим цей народ жив і живе понині – мусиш знати, якщо почувася серед нього не гостем, а своїм» [1, с. 297]. Доцільно на заняттях з лексикології ознайомлюватися із елементами етимології, ономастики (наприклад, дослідницькі завдання про походження прізвищ, імен, назв міст, сіл, гір, річок тощо), окремими проблемами фразеології, діалектології, лексикографії.

Використання учителем-філологом матеріалів із цікавої грамматики уможливило здолання нестійкого інтересу учнів до мови, спричиненого тим, що «словесники показують мову «в одній

площині», як явище несуперечливе, в якому «все» доведено, систематизовано» [8, с. 6] завдяки ознайомленню із різними лінгвістичними парадоксами і мовними явищами, які, як зауважує О. Потапенко, «у розумному дозуванні і певному обсязі» суперечать даним сучасного мовознавства і можуть сформувати стійкий професійний інтерес [8, с. 6]. Цікавими й пізнавальними для студентів є завдання з пошуку логічних помилок, дослідницьких повідомлень (наприклад, чому слова змінюють рід?, чому *дракон* і *русалка* – особи, хоча не мають реальних предметних відповідників? якого роду *дівчатко*? тощо).

Гуманізація філологічної науки призвела до появи нових дисциплін: когнітивна лінгвістика, комунікативна лінгвістика, функціональна лінгвістика, комп'ютерна лінгвістика, соціолінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія, лінгвоконфліктологія, політична лінгвістика, медіалінгвістика. Оскільки сьогодні спостерігаємо «потребу в діяльних, інтелектуально й духовно розвинутих фахівцях, котрі орієнтуються в численних педагогічних новаціях, пропонують власні новаторські ідеї, вмінють швидко порівнювати, аналізувати й оцінювати, мобільно знаходять ефективні та обгрунтовані рішення, критично і творчо мислять, володіють основами інформаційних технологій і методикою їх використання у професійній педа-

гогічній діяльності, що забезпечує індивідуально-орієнтований підхід» (9, с. 18), а також широке використання міжпредметних зв'язків у роботі педагога, доречними вважаємо види роботи, які висвітлюють напрями сучасного мовознавства, наприклад, презентацію й укладання рекомендованого списку літератури для певної дисципліни.

Висновки. Перегляд підходів до вивчення української мови в новій українській школі посилює увагу до професійної підготовки майбутніх учителів-словесників, зокрема в аспекті актуальності дисциплін вільного вибору для практичної роботи майбутніх учителів. «Цікаве мовознавство» як вибіркова дисципліна, з одного боку, разом із іншими лінгвістичними курсами формує здатність студентів-філологів виявляти розуміння предмета, структури і ролі лінгвістики у сучасній науковій картині світу, дає чітке уявлення про походження мови, принципи і механізми її функціонування й розвитку, а з іншого, – уможливорює перетворення навчання на захопливий пошук нових знань, творчу пізнавально-ігрову діяльність, формування необхідних лінгвістичних і методичних компетенцій. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у висвітленні методів і форм роботи, описі самостійної роботи студентів під час вивчення курсу, розкритті особливостей використання сучасних інформаційних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабич Н. Магія слова для всього живого: Мовно-народознавчі наукові студії. Чернівці : Букрек, 2012. 384 с.
2. Булаховський К. Цікаве мовознавство. Львів : Априорі, 2019. 196 с.
3. Гаджієв Р. Лінгвістика на карті світу. Київ : Віхола, 2022. 377 с.
4. Жуйкова М. В. Лінгвістичні задачі : навчально-методичний посібник. Львів : «Простір-М», 2020. 40 с.
5. Карлова О. Лінгвістичні задачі або Змія побачила ягуара [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.math.lviv.ua/ntsh/files/Karlova2018.pdf> (дата звернення: 25.08.2023).
6. Мовчун Л. Цікава розмова про мову. Чого тобі не розповіли на уроці. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2017, 312 с.
7. Остапченко О. Українська мова в грі: Проблемні завдання, конкурси, змагання, цікаві факти, тести, квести. Київ : Київський університет імені Б. Грінченка, 2018. 224 с.
8. Потапенко О. І. Цікаве мовознавство. Біла Церква : Буква, 1996. 190 с.
9. Семенов О. М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури : монографія. Суми : ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2005. 404 с.